

על סמכותו של המורה להטיל תשלום כלשהו על תלמיד

שמעתין – גיליון 46-47

שכיח מאוד שמורה קורע מחברת לתלמיד, או מחרים מחברת וספר או משחק. כן "נהוג" שאם פגע תלמיד אחד בשני, שופט אותו המורה ומטיל עליו קנס כספי כלשהו לטובת הנפגע או אולי לטובת "הציבור", קופת הכיתה וכדומה. יש מורים שמטילים תשלומים שונים שלא בתורת קנס, אלא לטובת "חיי החברה", כגון הספרייה או קישוט הכיתה, ולפעמים גם לצורך צדקה וגמילות חסדים. השאלה היא כמובן אם חוקי המדינה מרשים למורה להטיל תשלומים כאלה על תלמידים, וכן מהי מידת סמכותו של מורה להעניש את תלמידו עונשי גוף ועונשי ממון. אף מעבר לזה אנו חייבים לברר לעצמנו מהי סמכותו של המורה מדין תורה בכל זה. האם אין המורה מתחייב כלפי התלמיד מדין מזיק ומדיו גזלן? האין הוא עובר על לאו של גזלה כשהוא מאלץ תלמיד לשלם כל תשלום שאינו חייב בו מדין תורה?

כדי לענות על שאלה זו עלינו לבדוק, מה מעמדו של המורה על פי דברי הפוסקים כלפי תלמידו, ומהי סמכותו בענייני עונשין, ומניין נובעת סמכותו זו?

גלוי וידוע לכל הוא שהאב רשאי להכות את בנו כדי להטות אותו לדרך ישרה. מתוך מה נובעת רשות זו? הלא כל מי שמכה את חברו (אפילו הכאה שאין בנזק ובצער ובבושת שלה כדי שווה פרוטה) עובר על "לא תעשה". על מה איפוא מבוססת הרשות לאב להכות את בנו?

והנה הדבר פשוט, שהאב חייב ללמד את בנו תורה, כמו שנאמר. "ולמדתם אותם את בניכם" (דברים יא, יט). האב חייב לחנך את בנו ליראת שמים "ולקיום תורה" ומצוות, ומתוך "שיצר לב האדם רע מנעוריו" (בראשית ח כא), אי אפשר שיגיע למטרה זו של חינוך ולימוד תורה בלי מידה מסוימת של כפייה. מתוך כך נתנה התורה, נתנו חז"ל, ונותנת גם החברה רשות בידי האב לקיים כפייה זו לתכלית של חינוך. "החברה" פועלת כאן בשליחות התורה ובשליחות חז"ל כבית דין. היא נותנת הרשאה לאב ואף מטילה עליו לפעול בכפייה על בנו במטרה לקיים בכך מצוות לימוד תורה וחינוכו של הבן. חז"ל גם קבעו הוראות עבור האב גם כדי לזרז אותו וגם להגביל אותו, אף על פי שבדרך כלל אין בכך צורך גדול. באופן טבעי לא יכביד האב את ידו ולא יכה את בנו אלא לפי הצורך. אבל הלא לעיתים יקרה כדבר הזה שינהג האב שלא לפי מידת הרחמנות, ואז יתבע בית דין, שהוא אביהם של כל המקופחים, את עלבוננו של הבן מידי אביו. אין רשות לאב להכות את בנו אלא לשם חינוכו ולשם הדרכתו ליראת שמים ולקיום תורה ומצוות, וגם את זה רק במידה כדי הצורך וכפי יכולת הבן, ולא יותר מזה, ועל יותר מזה דינו של האב כדין כל אדם המכה את חברו.

כך אמרו חז"ל: "אמר רבי יצחק, באושא התקינו, שיהא אדם מגלגל עם בנו (אם הוא מסרב מללמוד יגלגל עמו בנחת ובדברים רכים) עד שתים עשרה שנה, מכאן ואילך יורד עמו לחייו (לרדותו)

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

ברצועה ובחוסר לחם) (כתובות נ, א), ויש רשות לאב להכות את בנו לא רק כדי ללמדו תורה, אלא גם כדי ללמדו אומנות לצורך פרנסתו, אך בסייג המפורש שמעבר לזה אינו רשאי לפגוע בו (ראה מסכת מכות ח, ב).

אמר רב יהודה אמר רב, ברם זכור אותו האיש לטוב, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל. שבתחילה מי שיש לו אב מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה, מאי דרוש "ולמדתם אתם". התקינו שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות בירושלים, מאי דרוש? "כי מציון תצא תורה". ועדיין מי שיש לו אב היה מעלו ומלמדו מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד. התקינו שיהיו מושיבים בכל פלך ופלך. ומכניסים אותם כועס עליו היה מבעט בו ויוצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסים אותם כבן שש כבן שבע, (בבא בתרא כא, א).

בתוקף המסיבות מתוך הכרח שלא יגונה נאלצה החברה להעניק סמכות זו של החינוך והכפייה עליו למורים, והם פועלים בחינוך מכוח שליחותו של האב. האב חייב ללמד את בנו תורה, ואם הוא בעצמו אינו יודע תורה, חייב לשכור לו אדם אחר שילמד במקום האב. ויתום שאין לו אב, חייב הציבור לדאוג ללימודו ולחינוכו, וזה אמנם אינו מדין תורה, אלא מכוח התקנה שהתקינו. את האב אין צורך להדריך במפורט, כי אם בקווים כלליים. מתוך רחמי האב שהם מרובים על הבן יהא האב זהיר שכל מה שיכאיב לו לא יכאיב אלא בריסון ולטובתו. אבל את המורה יש להדריך יותר. לא יכה אותו המלמד מכת אויב מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל אלא ברצועה קטנה" (יורה דעה רמ"ה י'). ועל יתומים "שנפשם שפלה ורוחם נמוכה", ואין מי שיעמוד לצידם להגן עליהם, והציבור הוא האחראי לחינוכם, עליהם יש להוסיף ולהזהיר. כל המקניטם או מכעיסם או מכאיב להם או רודה בהם או מאבד ממונם, הרי זה עובר בלא תעשה, וכל שכן המכה אותם או המקללם... במה דברים אמורים, בזמן שענינם לצורך עצמו, אבל עינה אותם הרב כדי ללמדם תורה או אומנות, או להוליכם בדרך ישרה, הרי זה מותר. ואף על פי כן לא ינהג בהם כמנהג כל אדם, אלא יעשה להם הפרש, וינהלם בנחת וברחמים גדולים ובכבוד, שנאמר, כי ה' יריב ריבם", (משנה תורה הלכות דעות פרק ו' הלכה ה').

מכל מה שנאמר, נמצאנו למדים, שאב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו עושים ברשות, כל זמן שמגמתם היא לחנך, ובכל זאת חייב המחנך להקפיד שלא יחרוג מן הצורך ההכרחי, ובגבולות הצורך הזה הוא פועל כמורשה מן התורה ומחז"ל. כמו כן בהסכמה ובהרשאה מן "החברה", ואם יחרוג מן הצורך ההכרחי הזה הוא עובר על דין תורה, והריהו דומה בזה לשופט שיש לו סמכות להעניש ולשוטר שיש לו רשות להפעיל כוח בתחום תפקידו, וכשהם חורגים מסמכותם שהוענקה להם הם עוברים על דין תורה ככל אדם אחר.

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

האם יש סמכות למי שמופקד על החינוך להטיל גם תשלומי ממון על החניכים המסורים בידיהם?

אין הדבר מעשי לשאול אם האב רשאי להטיל "עונש כספי" על בנו. לעתים רחוקות יש לבן ממון השייך לו ואינו שייך מהבחינה המשפטית לאב. אבל גם זה יתכן. אם האב נתן מתנה לבנו, שייכת המתנה מהבחינה המשפטית לבן ולא לאב. אם האב יקח מזה אפילו כדי שווה פרוטה שלא כדין, הוא עובר על "לא תגזול". גם אם לא יתכוון אלא לצער אותו לפי שעה, ויחזיר לו את מה שלקח אחר כך, הוא עובר על לאו זה. אלא שאם כוונתו לטובה, כדי לחנך אותו, בוודאי מותר לו לעשות כך, כשם שגם מותר לו להכות את הבן, ולא יהא ממנו של הבן חמור מגופו. ואמנם זה נכון ביחסים שבין האב לבנו, שמצוות החינוך המוטלת עליו היא מן התורה, ולפיכך סמכותו היא גם מן התורה. אך ביחסים שבין מורה לתלמידו, שהם נובעים רק מן התקנה שהתקינו, מסתבר שאין למורה מעמד וזכות אלא למה ש"החברה" העניקה לו במפורש. על כן כשרואה מורה צורך והכרח לצער את התלמיד לפי שעה, יהא רשאי להחרים ממנו ממון כלשהו, כגון מחברת, ספר, משחק, על מנת להחזיר לו מה שלקח ממנו לאחר זמן. אם יש לו רשות להכותו "ברצועה קטנה" כאמור ביררה דעה על פי המצוטט לעיל, נותנת הסברא שגם צער אחר כגון זה, יש למורה רשות לצער את תלמידו, אם הדבר נראה לו כמועיל ומקדשו את מעשה החינוך שלו. אבל לחייב את התלמיד בתשלום של ממון שלא יוחזר לו, גם אם זה נראה למורה כמשרת מטרות של חינוך, איננו מוסמך לכך לא מדין תורה ולא מסמכות של בית דין, ואם יעשה כך עובר עבירה של גזל, ודין, תורה, שהוא חייב להחזיר לתלמיד כל מה שנלקח ממנו מדין "והשיב את הגזלה".

בעקבות האמור יש אולי להציע שמועצת תלמידים תכונן "בית דין", שתהא לו סמכות מכוח הסכמת החברה לדון בסכסוכים כספיים קטנים המתעוררים בין תלמיד לתלמיד. בכיתות נמוכות אין תוקף להסכמתם של התלמידים אחרים להקמת "בית דין" כזה, אלא יש לבקש הסכמה מפורשת מן ההורים, שהם האפוסטרופסים החוקיים של בניהם, והם יכולים להעניק לזה תוקף משפטי. ורק בהסכמה מפורשת כזאת יוכל בית דין זה להטיל גם תשלומים שונים אחרים על כלל התלמידים לצורך טיולים וצרכים חברתיים אחרים.

מעשה בילד, תלמיד כתה ו', אשר בשחקו בכדור בתוך כיתתו (על אף שהוזהר על ידי מחנכו על כך) שיבר את השמשה.

האם פטור הילד לחלוטין לשלם את הנזק?

תשובה:

שנינו: חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה, החובל בהן חייב, והם שחבלו באחרים פטורים (בבא קמא פ"ז, א') על כן ילד פחות מבן שלוש עשרה וילדה פחותה מבת שתים עשרה פטורים מלשלם. גם כשיגדלו לא יהיו חייבים להחזיר תשלום הנזקים שהזיקו בהיותם קטנים (עיי' שם בדברי הרא"ש ופולפולא חריפיתא). אך אם היה התלמיד בשעה ששבר השמשה בן שלש עשרה חייב לשלם עבור

הרב שלמה מן ההר זצ"ל

הנזק. ותשלום זה מגיע לרשות האחראית עבור תיקון נזקים בבנין בית הספר שהיא ניזוקה בשבירת השמשה הזאת, תהא זאת הנהלת בית הספר או הרשות המקומית הנושאת בעול הוצאות ניהול בית הספר.

האם ביד בית הספר להטיל על הורי התלמיד לשאת בנזק בנם?

תשובה:

אין הורי הקטן חייבים לשלם עבור נזק שהזיק הבן. הרבה יותר הגיוני היה להטיל את התשלום עבור הנזק על המורה והמנהל, שהם חייבים בשמירתו של הילד כל זמן שהוא נמצא ברשותם בעת ביקורו בבית הספר לצורך לימודים. אלא שלמעשה אין עילה משפטית מספקת להטיל חובת התשלום עליהם.

האם בסמכות המחנך להטיל על הילד לשלם את הנזק מכספו מטעמים חינוכיים?

תשובה:

מן האמור למעלה מתברר שאין לו סמכות כזאת. אבל יש לו סמכות להטיל עליו כל מעשה אחר בתור עונש שאין בו תשלום ממון. וזה לשון הרמב"ם בפירוש המשניות (בבא קמא פרק ח' משנה ד'): ויש לדיינים לייסר אותם כדי להסיר הזיקם מבני אדם. והנה אף על פי שדברי הרמב"ם אמורים מנקודת מבטם של הציבור הסובל מפגיעתם של חרש שוטה וקטן, כלומר זכותו של הציבור היא להתגונן מפגיעתם של אלו. לכן יש לדיינים הממונים לדאוג לטובת הציבור לנקוט באמצעים שיגנו על הציבור שלא יפגעו, ובתוך זה יש לייסר את המזיקים האלה כדי להסיר הזיקם מבני אדם. אך סמכותו של המחנך איננה להגן על הציבור, כי אם לחנך את המזיק. שלא יזיק, ואין לו שום מעמד הנובע מכוח חובת ההגנה על הניזוקים. אבל הואיל ו"הדיינים" עלולים לייסר את הקטן כדי לרסן אותו שלא יזיק אחרים, בוודאי זו חובתו (וסמכותו) של המורה לשמור על תלמידו שלא יחשף לכך. והוא גם חייב ומוסמך לחנך אותו שכשיגדל לא יהא רגיל להזיק אחרים. על כן מוסמך הוא לנקוט כל תחבולה כלפי תלמידו במגמה לחנך אותו שיזהר מנזיקין על כל פנים, ובלבד שלא יטיל עליו תשלום של כסף כאמור למעלה.